Utrymmesbrist — om straffet för mord

Av f.d. lagmannen jur.dr h.c. Mikael Mellqvist

I förarbeten och rättsfall talas det upprepat om vikten av att använda hela straffskalan vid straffmätningen för mord. Även om det kanske vanligen är ett sätt att uppmana till att i högre utsträckning skärpa de tidsbestämda straffen, finns det goda skäl för att anamma uppmaningen som den ordagrant lyder. Mot den bakgrunden kan det ses som märkligt att utvecklingen i praxis har lett till att tidsspannet 16–18 år som straff för mord har ”suddats bort”.

Inledning

Bortsett från de fall ett mord har begåtts av någon som lider av allvarlig psykisk störning var under lång tid straffet för mord fängelse i tio år eller på livstid. Vid brottsbalkens tillkomst i mitten av 1960-talet uttalades ingen preferens i frågan om tio år eller livstid skulle vara ”normalstraffet”, utan det överlämnades till rättstillämpningen att utifrån omständigheterna i det enskilda fallet göra valet. Och detta överlämnande skedde utan några närmare anvisningar i lagtext eller förarbeten om när det ena skulle väljas framför det andra.[1] Det var då det, nu är läget radikalt annorlunda. En idog strävan från lagstiftarens sida, inkluderande en serie lagändringar, att styra över allt fler mordfall till ett livstidsstraff har till sist burit frukt. Det har också förenats med ett stort antal hänvisningar till vad som ska beaktas vid straffmätningen.

I denna artikel fokuseras på straffmätningsfrågan där utvecklingen gått därhän att det ibland (av underinstanserna) uppfattas som att en del av den tidsbestämda straffskalan har krympts rejält — eller kanske till och med utraderats. Vid sidan av det lämnas också vissa allmänna och spridda synpunkter på frågan om hur de straffskärpningar som ”ligger i tiden” låter sig förenas med vissa grundläggande straffrättsliga (och rättsstatliga) principer och i vilken utsträckning dessa skärpningar kan anses vara kriminalpolitiskt motiverade.[2]

Den knöliga reformvägen

Fram till den 1 juli 2009 var straffskalan för mord fängelse i tio år *eller* på livstid. Det ansågs vara en brist att det inte gav utrymme för någon mer nyanserad straffmätning. Samtidigt ansågs det berättigat med en

[1] Se SOU 1953:14 s. 121 f. och prop. 1962:10 del B s. 49 f. och s. 75. Av betydelse är att synsättet på gränsdragningen mellan mord och dråp då stod i förgrunden.

[2] Detta ”tillägg” är föranlett av artiklarna i temanumret i SvJT häfte 1 2025 (s. 1–140) och även direktiven till Straffreformutredningen (dir. 2023:115) som har presenterat sina förslag den 5 juni 2025. Jag ser bidragen i temanumret som en samlad kritik — och delvis skarp sådan — av den pågående och förväntade utvecklingen på detta område. Och den kritiken riktas, återigen som jag ser det, mot den politiska opportunism som fått ersätta evidens, sans och förnuft.

höjd straffnivå för det tidsbestämda straffet. Det var i korthet dessa skäl som låg bakom den lagändring som trädde i kraft den 1 juli 2009 och som innebar att straffet för mord skulle vara fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid.[3]

Den lagändringen följdes av en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 2014 i syfte att i betydligt större utsträckning kunna döma till fängelse på livstid. Detta syfte kom dock inte till annat uttryck i lagtexten än att det för att döma till fängelse på livstid krävdes att omständigheterna var försvårande.[4] Utgångspunkten för denna lagändring var att mord där det förelåg varken försvårande eller förmildrande omständigheter skulle vara fängelse i 14 år.[5] Ambitionen bakom lagändringen var att livstidsstraff skulle vara fängelse på livstid i de fall straffvärdet ansågs överstiga fängelse i 14 år, vilket enligt uttalanden i propositionen statistiskt sett motsvarade majoriteten av alla fängelsedömda för mord. Trots påpekanden från Lagrådet om att utformningen av lagtexten snarast kommer att innebära en begränsning av möjligheten att döma till fängelse på livstid, antogs den föreslagna lagtexten.[6] Föga oväntat kom Högsta domstolen i NJA 2016 s. 3 att ”underkänna” lagändringen i det att det där uttalades att ”Lagtextens utformning är därmed svår att förena med den ökade användning av livstidsstraffet som lagändringen, enligt propositionstexten, syftar till” (punkten 18 i domen). Det följer domstolen sedan upp genom att uttala följande.

> Uttalandet i propositionen att livstids fängelse ska utgöra ett normalstraff i den bemärkelsen att det förutses dömas ut i en majoritet av fallen uttrycker en ambition att genomföra en mycket betydelsefull förändring av påföljdsbestämningen för mord. Livstids fängelse är lagens strängaste straff och utgör ett synnerligen hårt ingripande mot den dömde. Detta ställer särskilda krav på att lagstiftningen inte får vara otydlig. (Punkten 22 i domen.)
>
> Det kan då först konstateras att för den som först läser den nya lagtexten och sedan motiven måste det komma som en överraskning att det tillägg som har gjorts i 3 kap. 1 § brottsbalken ska ha den i förarbeten angivna innebörden. […] (Punkten 23 i domen.)
>
> Det står därmed klart att den i motiven till lagändringen förespråkade tillämpningen av livstidsstraffet inte på ett godtagbart sätt kan inordnas under lagtexten. […] (Punkten 24 i domen.)[7]

Högsta domstolens slutsats blir alltså att den aktuella lagändringen inte förändrar det rättsläge som uppkom genom reformen år 2009 och som i NJA 2013 s. 376 uttryckts som att utgångspunkten för mord ska vara

[3] Se prop. 2008/09:118.
[4] Prop. 2013/14:194.
[5] Se NJA 2013 s. 376 och prop. 2013/14:194 s. 20.
[6] Se prop. 2013/14:194 s. 21 f. och s. 34.
[7] Det måste ses som mycket förvånande att regeringen inte förstod vikten och betydelsen av Lagrådets påpekande. Att utformningen av bestämmelsen i 3 kap. 1 § i förslaget var undermålig framstår ju — inte bara i efterhand — som uppenbart.

fängelse i 14 år och att livstidsstraffet ska tillämpas endast i de undantagsfall då ett tidsbestämt fängelsestraff på 18 år inte är tillräckligt. Detta exemplifierar Högsta domstolen med att fall där gärningsmannen har mördat mer än en person eller då omständigheterna annars är synnerligen försvårande. Det rimmar också väl med vad Högsta domstolen uttalade i NJA 2007 s. 194 om att livstidsstraffet bör förbehållas de allvarligaste fallen.

Och var landade praxis?

Utifrån den praxis som har bestämts i NJA 2013 s. 376 (jfr NJA 2016 s. 809 och 2018 s. 475) kan man schematiskt och schablonartat åskådliggöra rättsläget *före* den senaste reformen enligt följande.[8]

Straff	*Skäl*
10 år	förmildrande omständigheter
12 år	i någon mån förmildrande omständigheter
14 år	*utgångspunkten* när varken försvårande eller förmildrande omständigheter finns
16 år	omständigheter som tydligt talar för längre straff (än 14 år)
18 år	mycket försvårande omständigheter, men inte så graverande att livstid krävs
Livstid	endast i undantagsfall då 18 år inte är tillräckligt (synnerligen försvårande omständigheter)

2020 års ändringar

Efter det har det följt ännu en lagändring med ikraftträdande den 1 januari 2020. Syftet med den lagändringen anges vara att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i betydligt större omfattning än tidigare, dvs. samma syfte som uttalades i anslutning till 2014 års reform. Den lagtekniska lösningen 2020 blev 1) att behålla straffskalan tio–arton år eller livstid och 2) att räkna upp ett antal skäl som särskilt ska beaktas i frågan om livstids fängelse ska väljas.[9]

Efter den senaste reformen har det publicerats inte mindre än tre prejudikatavgöranden från Högsta domstolen, nämligen NJA 2021 s. 33, 2021 s. 377 och 2021 s. 583. Vid en närläsning av avgörandena är samstämmigheten överlag mycket god, men det finns nyansskillnader. Men det som framför allt saknas är en mer hållfast vägledning om hur olika konkreta omständigheter på ett principiellt plan ska graderas. Det är i någon mån förståeligt och naturligt med hänsyn till upprepade anvisningar i förarbeten och praxis om att helhetsbedömningar måste göras och att det då måste tas hänsyn till de unika omständigheterna i det enskilda fallet. Men en schabloniserad analys — med jämförelse

[8] I denna artikel vänder jag mig emot ett alltför troget användande av schabloner i tillämpningen. Men i detta sammanhang kan ett sådant användande motiveras pedagogiskt.

[9] Se prop. 2018/19:138.

med ovan angivna ”tabell” — ger vid handen att avgörandena i NJA 2021 s. 32 och 2021 s. 377 innebär att *utgångspunkten* är att straffvärdet för mord, till följd av den senaste lagändringen, är fängelse i 16 år (i stället för 14 år). En annan slutsats som kan dras av dessa båda avgöranden är att utrymmet för att döma till ett tidsbestämt straff i intervallet 16–18 är (jfr ”tabellen” ovan) är kraftigt inskränkt; dessa fall ska helt enkelt förpassas till området för livstidsstraff. Samtidigt — aningen motstridigt — ger båda fallen uttryck för behovet av nyanserade och flexibla bedömningar med hänsyn till inte minst en proportionell rättstillämpning. Det förhållandet att man nästan helt ”avskaffar” tillämpningen i intervallet 16–18 år begränsar ju möjligheter för mer nyanserade bedömningar. I det sammanhanget är det intressant att notera att Högsta domstolen i NJA 2023 s. 29 (I) uttalar att ”om det finns försvårande omständigheter kan det motivera ett längre tidsbestämt fängelsestraff än sexton år, i *första hand* arton år, eller livstids fängelse” (min *kursivering*).[10]

Det är under alla förhållanden svårt att se att utrymmet för att använda intervallet 16–18 år skulle anses vara obefintligt. Inte minst med hänsyn till vad som i de senaste förarbetena har framhållits om intresset av att hela (den tidsbestämda) straffskalan används måste det rimligen finnas fall som bör hamna i det intervallet, även om det kanske kan vara få. Med ledning av förarbetsuttalanden och praxis borde dessa (få) fall kunna definieras som fall där *omständigheterna är klart försvårande, men inte så uttalat försvårande att det bl.a. mot bakgrunden av lagtextens angivande av vad som särskilt ska beaktas nödvändiggör ett livstidsstraff.*

Konklusionen i rättsfallet NJA 2021 s. 583 är att gärningen framstår som så *kvalificerat allvarlig* att den motiverar ett livstidsstraff (punkten 39, min *kursivering*). Det ger alltså ett klart besked om att livstidsstraff för mord ingalunda är något ”normalstraff”, utan att det krävs — vilket för övrigt tydligt framgår redan av lagtexten — kvalificerade försvårande omständigheter. De omständigheter som i rättsfallet motiverar en kvalifikation framgår av punkten 37 i rättsfallet och anges där vara att gärningen är *särskilt hänsynslös*, dvs. lagtextens avslutande kriterium. Som en specificering av detta kriterium anges att 1) att gärningen riktade sig mot hustrun och var föranledd av att hon ville skiljas, 2) att gärningen förövades i det gemensamma hemmet och 3) att det förelåg en överhängande risk för att de minderåriga barnen skulle uppfatta vad som skedde.

Var står vi nu?

Med hänsyn till de ”återkommande turerna” i frågan om livstidsstraffets ställning och användning finns det här anledning att lyfta fram några *principiella utgångspunkter* från lagstiftarens sida så som de kommer till

[10] NJA 2023 s. 29 (I) punkten 83. Uttalandet kan knappast förstås på annat sätt än 1) att 18 år kan komma i fråga som tidsbestämt straff och 2) även att strafftiden kan bestämmas någonstans i intervallet 16–18 år. Såsom varande ett obiter dictum kan man emellertid inte tillmäta detta isolerade uttalande något tyngre prejudikatvärde.

uttryck i prop. 2018/19:138. Det framhålls sålunda där att en grundläggande utgångspunkt vid utformningen av straffbestämmelsen om mord är att regleringen ska leva upp till högt ställda krav på *begriplighet* och *tydlighet* och det bör säkerställas att regleringen är lätt att tillämpa och ger utrymme för en *nyanserad* straffmätning (mina *kursiveringar*). I det sammanhanget hänvisas också till den straffrättsliga legalitetsprincipen.[11] Över huvud taget är det intressant att notera att det i senare lagstiftningsärenden aldrig gjorts några uttryckliga avsteg från någon av de principer om humanitet, förutsebarhet, klarhet, proportionalitet, rättvisa och konsekvens som präglade 1989 års reform av påföljdssystemet (och som också i delar kan spåras till tiden dessförinnan).[12]

För domstolarnas tillämpning av regleringen lyfts i förarbeten — som en sammanfattande avslutning — följande *principiella utgångspunkter* fram som vägledande.[13]

> Domstolarna ska göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätningen i det enskilda fallet. Det ska också beaktas att dessa kan föreligga i olika grad. Att det ska göras en samlad bedömning innebär att straffmätningen kan resultera i ett tidsbestämt straff, trots att det finns omständigheter som talar för ett livstidsstraff. Så kan t.ex. vara fallet om det samtidigt finns förmildrande omständigheter av viss styrka. Det kan exempelvis röra sig om att brottet har föregåtts av kraftigt provocerande beteende (jfr prop. 2008/09:118 s. 43). Om det saknas omständigheter som talar för livstids fängelse, ska ett tidsbestämt straff dömas ut, oavsett om det föreligger några förmildrande omständigheter eller inte. Som en effekt av lagändringen höjs straffnivån även för mord som inte bestraffas med fängelse på livstid. Hela straffskalan bör användas vid straffmätningen.

Med hänsyn till dessa principiella uttalanden och till utformningen av den nu gällande lagtexten i 3 kap. 1 § brottsbalken måste det sägas stå klart att livstids fängelse som straff för mord kräver att särskilt kvalificerade omständigheter (vad gäller såväl omständigheternas art som dess grad av allvar) är för handen. Det står lika klart att grundläggande straffprocessuella principer som proportionalitet, ekvivalens och förutsebarhet alltjämt är ledstjärnor som inte på något sätt har ifrågasatts

[11] Prop. 2018/19:138 s. 17.

[12] Se ang. 1989 års omfattande påföljdsreform SOU 1980:1, 1981:92, 1986:13–15 och 1988:7 samt prop. 1987/88:120. Se vidare Thomas Pettersson, Rationella reformer? i SvJT 2025 s. 1 som ytterst förtjänstfullt övergripande beskriver och kommenterar utvecklingen på området de senaste 35 åren. Jag ser hans genomgång och slutsatser som en varning för riskerna med förenklingar och bristande balans mellan de komponenter som tillsammans bygger ett sofistikerat och hållfast system. Jfr också Gustaf Almkvist och Erik Svensson, Nedslag i straffet moderna idéhistoria i SvJT 2025 s. 34 samt Stefan Johansson, Tankar om straffrätt och politik i SvJT 2025 s. 49 som kan sägas vara med på samma ”varningståg”. Axel Holmgren uttalar i Perspektivskifte i straffrättspolitiken — plus ca change? i SvJT 2025 s. 62 att det verkar som att när det gäller brott och straff finns en egen uppsättning regler som gäller och som grundas på ett slags magiskt tänkande där det empiriska stödet för framgång är i bästa fall undermåligt och i värsta fall obefintligt och avslutar med att förnuft och vetenskap är satta på undantag. Varningarna i de tidigare nämnda uppsatserna spetsas här onekligen till.

[13] Prop. 2018/19:138 s. 34.

under de lagstiftningsärenden som det här har hänvisats till — tvärtom har vikten av dessa principer understrukits.[14] Det ska dessutom framhållas att det inte i några förarbeten eller i några avgöranden från Högsta domstolen har tagits något klart avstånd från uttalandet i NJA 2007 s. 194 att livstidsstraffet bör förbehållas de allvarligaste fallen av mord. I stället har diskussionen varit inriktad på vilka fall som är att hänföra till de ”allvarligaste fallen”.[15]

De konkreta anvisningarna rörande kvalifikationsgrunden enligt prop. 2018/19:138

Jag kommer att lämna grundläggande principer och i stället fokusera på vilka konkreta anvisningar som ges tillämparen. I lagtexten i 3 kap. 1 § brottsbalken anges att det som skäl för att gärningen ska bestraffas med livstids fängelse särskilt ska beaktas följande.

1) Att gärningen föregåtts av en noggrann planering.
2) Att den präglats av särskild förslagenhet.
3) Att den syftat till att främja eller dölja annan brottslighet.
4) Att den inneburit svårt lidande för offret.
5) Att den annars varit särskilt hänsynslös.

Med hänvisning bl.a. till vad som anfördes i prop. 2013/14:194 utvecklas i prop. 2018/19:138 vad som avses med dessa särskilda kriterier. Samtidigt återges där en ”lista” med elva omständigheter som kan vara att beakta vid bedömningen av kvalifikationsgrunden är uppfylld nämligen följande.[16]

6) Brottet har föregåtts av noggrann planering eller har präglats av särskild förslagenhet (motsvarar punkterna 1 och 2 i lagtexten).
7) Gärningen har varit särskilt hänsynslös genom att den medfört ett svårt lidande för brottsoffret (motsvarar punkten 4 i lagtexten).
8) Brottet har riktat sig mot en närstående (saknar motsvarighet i lagtexten).
9) Brottsoffret har befunnit sig i en skyddslös ställning (saknar motsvarighet i lagtexten).
10) Brottet har utförts i offrets hem (saknar motsvarighet i lagtexten).
11) Brottet har utförts inför ögonen på närstående till offret, t.ex. offrets barn (saknar motsvarighet i lagtexten).
12) Brottet har syftat till att främja eller dölja annan brottslighet (motsvarar punkten 3 i lagtexten).

[14] Se prop. 2018/19:138 s. 5 f., prop. 2013/14:194 s. 5 f. och prop. 2008/09:118 s. 18 f.
[15] I denna artikel utgår jag från att den tilltalade är gärningsman och att det är frågan om ett fullbordat brott. Något som inte alls berörs i denna artikel är behovet av nyansering när någon ska dömas för medhjälp, förberedelse, stämpling eller försök till mord. Inte heller berörs frågan om omständigheter utanför gärningen, t.ex. betydelsen av gärningsmannens person (29 kap. 5 § brottsbalken).
[16] Prop. 2018/19:138 s. 20 f. och jfr s. 32 f.

13) Brottet har begåtts i samband med brott med vinningssyfte (saknar motsvarighet i lagtexten).
14) Gärningsmännen har varit i numerärt överläge (saknar motsvarighet i lagtexten).
15) Brottet har inneburit angrepp på någon i dennes tjänsteutövning (saknar motsvarighet i lagtexten).
16) Brottet har begåtts med sådan avsikt som anges i 2 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott (saknar motsvarighet i lagtexten).

Men det är inte slut med det. I 29 kap. 2 § brottsbalken räknas ett antal omständigheter upp som generellt vid straffvärdesbestämningen ska anses som försvårande. Det är följande.

17) Om den tilltalade avsett att brottet skulle få allvarligare följder än det faktiskt fått.
18) Om den tilltalade visat stor hänsynslöshet.
19) Om den tilltalade utnyttjat ett numerärt överläge eller annars utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig.
20) Om den tilltalade utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende.
21) Om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller missbruk av hans eller hennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning.
22) Om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövas i organiserad form eller systematiskt eller om brottet föregåtts av särskild planering.
23) Om ett motiv för brottet har varit att kränka en person, en folkgrupp eller annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck eller annan liknande omständighet.
24) Om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.
25) Om brottet begåtts mot en person på grund av att han eller hon eller någon närstående innehaft ett uppdrag som förtroendevald i stat, kommun, region, Sametinget eller Europaparlamentet.
26) Om ett motiv för brottet varit att bevara eller återupprätta en persons eller en familjs heder.
27) Om brottet begåtts mot en person på grund av att han eller hon eller någon närstående yrkesmässigt bedrivit nyhetsförmedling eller annan journalistik.

Redan dessförinnan finns det 29 kap. 1 § brottsbalken en mer övergripande uppräkning av omständigheter som ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet, nämligen följande.

28) Den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit.

29) Vad den tilltalade insett eller borde ha insett om vad som här anges i 28.
30) De avsikter eller motiv som den tilltalade har haft.
31) Om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person (det ska inte bara beaktas, det ska *särskilt* beaktas).

Nej det är inte slut där. I 29 kap. 2 a § anges dessutom ett antal omständigheter som ska anses som synnerligen försvårande vid bestämmandet av straffvärdet. Det är följande.

32) Om brottet har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person och a) innefattat användning av skjutvapen eller sprängämne eller annat liknande ämne och b) begåtts på allmän plats eller motsvarande eller c) haft bakgrund i eller varit ägnat att framkalla en konflikt mellan grupper av personer i vilken skjutvapen eller sprängämne eller annat liknande ämne använts.

Var har vi landat nu då?

Det är alltså inte särskilt svårt att konstatera att det i lagtext och förarbetsuttalanden finns angivet ett mycket stort antal omständigheter att beakta vid den slutliga straffvärdebedömningen. Skrivningarna varierar en aning. De talas bl.a. naket om att vissa omständigheter ska ”beaktas”, vissa ska ”beaktas särskilt” och några ska ”beaktas som försvårande” och till och med som ”synnerligen försvårande”. De uppräknade omständigheterna av betydelse för straffvärdets bestämmande kan på varierande sätt i slutändan slå igenom vad gäller påföljdsval och/eller straffmätning. Det är också frågan om ett flertal överlappningar och skillnader i dignitet (lagtext kontra förarbetsuttalanden). Det uttalas i förarbeten också att det inte bara är av betydelse att en viss omständighet är för handen utan att man också måste beakta med vilken grad av allvar omständigheten i så fall är förenad.[17] Var och en av de 32 olika arterna av omständigheter ska alltså sedan graderas. Man kan lugnt påstå att lagstiftaren varit mycket angelägen om att ge tillämparen konkreta anvisningar för rättstillämpningen. Man skulle till och med kunna påstå att det vittnar om en tämligen långt gående misstro mot tillämparens förmåga att utan anvisningar bedöma allvarligheten i en brottslig gärning. Å andra sidan kan det ses som ett konkret betonande av legalitetsprincipen; det är inte tillämparens eget tyckande i frågan om arten och graden av allvar som ska ge utslag. Men detta betonande tas direkt tillbaka genom det ihärdiga ramhållandet av att en *helhetsbedömning* ska göras med beaktande av omständigheterna i *det enskilda fallet* samt om att *hela straffskalan* ska användas. De ”32 punkterna” är alltså ”bara” exempel. Det kan också ses som uppseendeväckande att ju mer ihärdigt livstidsstraffet har förespråkats, desto fler variabler i syfte att kunna skikta allvaret i en gärning har det införts. Om man

[17] Prop. 2018/19:138 s. 28.

verkligen vill att mord regelmässigt ska bestraffas med livstids fängelse är det enkelt att i 3 kap. 1 § brottsbalken ange att ”straffskalan” är livstids fängelse och inget annat. Något behov av att beakta vissa omständigheter särskilt finns ju inte då. Men livstidsförespråkarna har valt att marschera under banderollen *nyansering*, för att åstadkomma en *skärpning*. Det må vara en ändamålsenlig taktik för att nå målet, men det är inte snyggt.

I slutändan är det alltså alltjämt upp till tillämparen att i varje enskilt fall avgöra om ett mord ska anses vara försvårande (och leda till ett livstidsstraff) eller inte. Det viktiga tillägget ska dock göras att det givetvis krävs att det i gärningsbeskrivningen finns tillräckligt tydlig täckning för att beakta en omständighet som försvårande. Annorlunda uttryckt är det alltså primärt åklagaren som bestämmer vilka försvårande omständigheter som det är tillåtet att beakta i det enskilda fallet.[18]

Har landningen varit lyckosam?

Vid den genomgång som här har gjorts är det lätt att konstatera att det är något som inte stämmer. Det har under en längre tid funnits — och finns alltjämt — en målmedveten politisk strävan att i avsevärd utsträckning öka användningen av livstidsstraffet för mord. Samma strävan gör sig för övrigt påmind även vad gäller önskemålet om straffskärpningar över huvud taget.[19] Skälen bakom dessa strävanden uttrycks i varierande ordalag, som dock har det gemensamt att de saknar något substantiellt innehåll. Det talas sålunda i förarbeten och även i direktiven till Straffreformutredningen om att det ”*framstår* i dag” som att det nuvarande straffsystemet ger uttryck för ett ”icke-hållbart synsätt”, att det har skett ”*allmänna förändringar i synen*” på olika brotts svårighetsgrad och ”förändringar i fråga om *uppfattningen* om på vilken nivå straffen i allmänhet bör ligga”.[20] Vad som närmare avses med detta är emellertid höljt i dunkel. Man kan t.ex. fråga sig *vems* syn och uppfattning som har förändrats och för *vem* det framstår som att dagens ordning inte är hållbar och vilka ”allmänna förändringar” det hänvisas till. Än mindre ges några förklaringar till varför förhöjda straffnivåer skulle vara ett relevant och effektivt sätt att komma till rätta med problemen med kriminalitet. Erik Svensson belyser på ett mycket träffande sätt diskrepansen mellan de *verkliga* motiven och de *uttalade* motiven bakom de lagändringar innefattande straffskärpningar som under senare tid sett dagens ljus.[21] Inte minst beskriver han trolleritricket med att låta ”en *nyanserad* straffvärdebedömning” betyda ”en *skärpt* straffvärde-

[18] Jfr NJA 2003 s. 486 där det har ansetts godtagbart att en försvårande omständighet förts in på annat sätt i processen (än som ett moment i gärningsbeskrivningen). Det måste ses som ett undantag från en huvudregel.

[19] Det kommer inte minst till uttryck i direktiven till Straffreformutredningen (dir. 2023:115).

[20] De citerade formuleringarna är hämtade från Straffreformutredningens direktiv dir. 2023:115 s. 7, men uttrycken eller liknande uttryck förekommer även i förarbeten och i andra sammanhang.

[21] Se Erik Svensson, Straffvärdebegreppet och lagstiftarens överjag i SvJT 2025 s. 81.

bedömning”.[22] Detta är särskilt intressant mot bakgrund av den evidensbaserade sanningen att skärpta (förlängda frihetsberövanden) straff inte är något verksamt medel för att nå målet att minska brottsligheten i samhället.

Är straffskalan för mord krympt eller utraderad?

Nu behöver det nödvändigtvis i och för sig inte vara någon konflikt mellan höjda straffnivåer och nyanseringsmöjligheter. Men just i mordfallen har man begränsat de senare möjligheterna genom att förklara spannet fängelse i 16–18 år som inte användbart. Det spannet ska alltså hoppas över. Om inte fängelse i 16 år bedöms som tillräckligt ska nästa station vara livstids fängelse. Jag har inga problem med att acceptera att intervallet 16–18 år görs smalt i tillämpningen, men har svårt att acceptera att det görs helt oanvändbart. Det rimmar illa med de generella och upprepade uttalandena om att flexibilitet och anpassning till det enskilda fallet ska vara en ledstjärna och om att hela straffskalan ska kunna användas.

Det finns därför i allra högsta grad goda skäl för att befria intervallet 16–18 år från sin ofrivilliga isolering. Men man vill kanske slippa blanda in lagstiftaren — för då blir det knöligt! Kan ett sådant befriande då åstadkommas i praxis? Högsta domstolen kan i ovan nämnda rättsfall från 2021 och i de båda fallen i NJA 2023 s. 29 (I och II) sägas inte lika bestämt som tidigare ha ansträngt sig för att upprätthålla kravet på en nyanserad tillämpning i mordfallen.

Det ska dock konstateras att straffet i NJA 2021 s. 32, trots förekomsten av flera försvårande omständigheter, faktiskt blev fängelse i 18 år (när hovrätten utdömt ett livstidsstraff.). I NJA 2021 s. 377 bestämdes fängelsestraffet till 13 år (när hovrätten utdömt 16 år). I det fallet övervägde de förmildrande omständigheterna de försvårande. I NJA 2021 s. 583 fastställde Högsta domstolen hovrättens dom på livstids fängelse. De avgörande försvårande omständigheterna var att gärningen var särskilt hänsynslös, den riktade sig mot hustrun i anledning av att hon ville skiljas, den förövades i det gemensamma hemmet och det förelåg en överhängande risk att de tre minderåriga barnen skulle uppfatta vad som skedde. Men i alla dessa fall går det trots allt att tydligt spåra nyanserade bedömningar. I NJA 2023 s. 29 (I och II) har emellertid livstidsstraff dömts ut utan några mer uttalade nyanserade bedömningar (dessa fall är dock inte refererade i straffmätningsfrågorna).

[22] Detsamma gör Linnea Wegerstad, Premisser för en höjd repressionsnivå och nyanserad straffmätning i SvJT 2025 s. 130. Det hon — delvis med hänvisning till Cyrus Tata — säger om att påföljdsbestämning i verkligheten är en social process som innebär tolkning och meningsskapande och att det betyder att rättsregler inte tillämpas i ett vakuum och att relevanta omständigheter konstrueras genom processen och i relation till de yrkeskulturer som är involverade i påföljdsbestämningen, är av största intresse. Och det handlar — enligt henne — om att ”ta betydelsen av kontexten och det vi brukar benämna omständigheterna i det enskilda fallet på allvar”. Det är bra sagt!

Det mycket tydliga utrymme som enligt förarbetena finns för att använda även intervallet 16–18 år är förvisso krympt, men med stöd av praxis kan det konstateras att det trots allt inte är utraderat. Men det — och mycket mer än så — kanske Straffreformutredningens nyligen framlagda förslag kommer att ändra på — det är inte utan att den farhågan finns.